

monográfiák társszerkesztőjeként négy évtizede követi a település változásait.

(*Mlakár Zsófia* [szerk.]: Répáshuta. Fókban megőrzött múlt. „Az Egészséges Életmódról, az Ifjúságért, Répáshutáért” Közalapítvány. Répáshuta, 2020. 112 oldal)

Viszóczy Ilona

EGY AMERIKAI MAGYAR BÁNYÁSZKÖZÖSSÉG TÖRTÉNETI REKONSTRUKCIÓJA

Közel 200 éve, hogy elkezdődött Magyarországról Amerikába a kivándorlás. Az egyre nagyobb arányú kivándorlás a XIX. század végén olyan lendületet kapott, hogy az újságírók, szociológusok, közgazdászok, történészek figyelmét is felkeltette. Az elemzések eredményeként évtizedek múlva megszülettek az első összefoglaló munkák, amelyek feldolgozták a bevándorlás jellemzőit. Összegezték mindazokat az ismereteket, amelyek e történeti folyamatnak legjellemzőbb és legáltalánosabb ismérvei voltak. A kutatás szempontjából ezek a nagy összefoglaló feltáró munkák¹ jelentősek, mert beemelik a témát a kutatás látóterébe, áttekintést adnak, összefoglalnak, utat mutatnak. Sok-sok részlet, fel nem dolgozott tényanyag, kisközösségekre, helyi viszonyokra jellemző valós történet vár azonban felfedezésre, bemutatásra, magyarázatra. Mindaz, ami élővé teszi a tényeket, a történelmet, hitelesíti az elemzéseket. A kutatás egyre inkább ezeknek a feltáratlan részleteknek bemutatására vállalkozik. Fejős Zoltán ennek a mikro kutatásnak a mestere. A „*Kaper kóntri*” nem első munkája ezen a területen.²

1 *Handlin, Oscar*: Uprooted. Boston, Atlantic Monthly Press, 1951. 333 p.; *Puskás Júlianna*: Kivándorló magyarok az Amerikai Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 638 p.

2 *Fejős Zoltán*: „Mert abban az időben lehetett vándorolni”. A cigándi amerikasok emlékezete. Cigánd, 2017. 335 p.; *Fejős Zoltán*: Amerikai magyar műtermi fényképek az 1880-as évektől a második világháborúig. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2020. 150 p. stb.

Évtizedek óta kitartó érdeklődéssel és szenvedéllyel gyűjti az amerikai kivándorlás adatait. Számára mindennek jelentősége van, minden összefüggés felhívja a figyelmét. Nála sokszor egy-egy újsághír évtizedekig várja a további hiányzó adatokat. Nemegyszer előfordul, hogy 20–30 év múlva lel a párjára, s születik meg a kontextus, amelyben életre kel jelentése, sőt, jelentősége lesz. Ezúttal Fejős Zoltán még ennél is többre vállalkozott. Nemcsak megismertet egy eddig ismeretlen amerikai magyar bányász közösséggel, hanem annak teljes *rekonstrukcióját* tűzte ki célul. Ez nem kis feladat, hiszen másfél évszázad távlatából élő tanú csak kivételesen található. Sajátos, sok leleményre épülő módszerekre van szükség. A múlt megismerése olyan mértékig lehetséges, amilyen mértékig a megőrzött írott források, dokumentumok lehetővé teszik, s amilyen mértékig a kutató ezeket ismeri és önálló, sokszor egyedi ötletekkel, mint szerzőnk is, hasznosítani tudja. Külön feladat és nagy hozzáértést kíván ezen a területen ma már gyakori digitális adattárak használata. A szerző munkájával ennek kiemelkedő példáját adta.

Fejős Zoltán több évtizedes saját adatgyűjtése valóságos kincsesbánya, ebből merítette most a magyar rézbányászok témáját. Bár ez a mű tárgyát és módszerét tekintve is újszerű tudományos munka, olvasmányos stílusa és érdekes történetészvése viszi magával az olvasót, az olvasó számára valóságos rejtélynek tűnő kérdés megoldásában, hogy hogyan is történt az, hogy távol Amerika lakott területeitől a XIX. és XX. század fordulóján egyszer csak kinőtt egy magyar közösség, akik Északkelet-Magyarországról elindultak és itt telepedtek le. A kor hírközlési viszonyai között hogyan érte el őket és éppen őket a hívás, mi volt az az erős motiváció, ami a kor közlekedési viszonyai között Európa átszelésével a tengeren túli útra készítette őket, és miért éppen őket? Honnan vették a bátorságot és önbizalmat? Hányan, milyen családi körülmények között

döntöttek így, s hogyan, milyen igénnyel és milyen képességgel alakították az életüket és szervezték meg új közösségüket?

A szerző által vizsgált terület az Egyesült Államok kanadai határán Felső-Michigan területén, a már említett Superior-tó zord klímájú Keweenaw-félszigetén játszódik. A magyarok 1880 és 1920 között jelentek itt meg, majd tűntek el szinte nyomtalanul erről a vidékről néhány évtized múlva. Mi erre a magyarázat és hogyan szerveződött ez meg? Ekkor kezdték meg ugyanis itt a világ egyik legfontosabb rézlelőhelyének kiaknázását. A mostoha éghajlati viszonyok ellenére körülbelül 30 bányavállalat 18–20 ezer bevándorló munkást foglalkoztatott itt. Közülük a legnagyobb a Calumet et Hecla Mining Company (1871) volt, ennek a különböző telephelyein alakultak ki jelentősebb magyar lakócsoportok, s az egyik legnépesebb telepe, Kearsarge vált központtá.

A bevándorlók száma a három évtized alatt jelentősen megnövekedett és folyamatosan mozgásban volt. Mozdultak a lehetőségek után, a régióban, az Óhaza és a rézvidék között, s néha Amerika más vidékeire is továbbmentek. Sokan megtalálták a számításukat, s az 1910-es népszámlálás szerint 1100 magyarországi születésű személyről, mintegy 80 családról lehet tudni. A kötet a magyarok főbb telepei, elsősorban Kearsarge, Wolverine és Mohawk magyar lakóinak története, egy sajátos munkavállalói forma, a lánцинformációra alapozott *kivándorlás modellje*, esettanulmánya.

Fehér foltja ez az amerikai magyarság történetének. Saját korukban is messzi északon, olyan távol, olyan elszigetelt világban éltek, hogy hosszú ideig a már több százezer létszámot számláló, az Egyesült Államok más vidékein tömörült amerikai magyar bevándorló közösségek sem tudtak róluk. 1914-ben a magyarok egész Amerikában olvasott hetilapja a clevelandi *Szabadság* írja róluk, hogy eddig az amerikai magyarok között „*alig lehetett valamit hallani*

a michigani rézvidékről. Nem beszélt arról senki. Ha valaki tudott is valamit felőle nem igen tudott egyebet arról, hogy rézvidék a Superior tóba benyúló tágas félsziget, hogy rézben gazdag vidék, hogy dolgozik ott pár ezer bányász, máskülönbem majdnem ott van, ahova a madár se jár. Aki pedig nagyon sokat tudott felőle, tudta azt, hogyis, hogy a bányászok közt sok a magyar, hogy a bányászokkal elég emberségesen bánnak, hogy van ott elég iskola, templom, kórház, s mi egymás, hogy a munkások elég jól keresnek, ha nehezen is dolgoznak, hogy nem drága a megélhetés, hogy becsületesen felépített lakásokban laknak, hogy majdnem mindenki megelégedett...”³

A felmerült kérdésre a szerző világos választ ad. Először ennek az északi tájnak érdekes földrajzi, geológiai és éghajlati leírását követően bemutatja ezt a szokatlan klímájú vidéket, a Superiorba magányosan benyúló, sok helyen színrézből felépülő Keweenaw-félszigetet, a magyarok későbbi lakóhelyét. Majd ismerteti a rézlelőhelyek felfedezését és különlegességeit, ami szinte szenzációként hatott az akkori világra. Végül ipartörténeti részletekkel jellemzi a prosperáló rézvidéket. Az olvasó térképek és fotók kíséretében a legkomolyabb tudományos információkhoz juthat. Ezt követően az északkelet-magyarországi régió állapotáról kapunk képet. Az, hogy az itt élők a kivándorlás mellett döntöttek, minden bizonnyal úgy történt, hogy a fejlődő rézbányákról és világukról, az új lehetőségéről az 1880-as évek körül az első vándoroktól, eljutott a jó kereset híre a magyarországi Zemplén, Ung, Borsod és Abauj vidékére. A hír a legfontosabb pillanatokban érkezett akkor, amikor ezen a vidéken csapást csapás ért. Fejős Zoltán a korabeli magyarországi sajtóban és levéltári forrásokban utánajárt, mi is történt e vidék lakosságával. 1888 és az azt követő évek hatalmas árvizeket hoztak a Bodrog és a Latorca vidékére,

³ Szabadság 1914. január 16. (A kötet borítóján.)

amely Zétény és környékén százával mosta el a házakat és földeket. Nehézségek indították útnak nagy számban a Borsod megyei Szendrőlád lakóit is. Az 1904-es válság idején Nógrádban Litke és környékének, a bányászatból élő települések lakóinak támadtak megélhetési gondjai. Mentőkötélként érkezett a híradás a rézbányák jó kereseti lehetőségeiről és biztató viszonyairól. Néhány korai próbálkozó után, mint Káplár János, később a 90-es években vándorútra kelők kisebb rokon csoportokban céllal indultak útnak, már ott lévő rokonokhoz, testvér a testvérhez, sógor a sógorhoz, hónapok és évek után a feleségek a férjek után gyerekekkel. Fejős Zoltán hajólisták, népszámlálási adatok, egyesületi nyilvántartások, anyakönyvek és sajtóközlemények alapján, listákat és statisztikai táblázatokat szerkesztve nyomába eredt a vándoroknak. Sokszor meglepő megoldásokat talált. Értékes összefüggéseket tud kiolvasni a táblázatokba rendezett adatsorokból. Például a rézvidéki magyarok adománylistáira alapozott elemzéssel felderíti a rézvidékiek kapcsolati hálóját, meghatározza tér és időbeli jellemzőit. Hova irányultak az adományok? Az óhazába, szorosan a szülőföldre, vagy Amerikába az amerikai magyar célokra; ugyancsak megállapítja a vizsgált adományozások időszakát (1898–1908). Meghatározza az adományozási célok főbb típusait (jótékonyosság, segélyezés – egyháztámogatás, templomépítés, javítás – nemzeti, hazafias ügy: Kossuth-szobor állítása stb.), amelyek kötédeiseikről árulkodnak. Forrása általában a betegsegélyző egyesületük, a Red Jacket Első Magyar Betegsegélyző Egylet által szervezett adománygyűjtések igazoló listái voltak, amelyeket az amerikai magyar sajtóban, a *Szabadság*-ban közzétettek. Tizenhat ilyen listát azonosított és dolgozott fel. Ezeket a táblázatban, az egyes adakozók származáshelyének adataival kiegészítve, a kapcsolatok általános jellemzőin kívül képet ad az egyes egyének kapcsolatainak jellemzőiről is.

Bár nem volt egyszerű feladat a rézvidék dokumentumaiból nyert információk megfejtése, külső forrásokból elindulva, valóságos detektívmunkával, másod-, harmadkézi utalások felhasználásával a szerzőnek sikerült egy fontos, kiterjedt rejtett kapcsolati háló felfedezése, dokumentálása és leírása is. Ez a nógrádi Litkéről kiindult vándorlási lánc. A kutatás során a résztvevő individumok pontos mozgása is nyomon követhetővé vált a rokon szálak, a hajólisták és beléptetési információk feldolgozásával, az egymás közötti kapcsolati lánc felgöngyölítésével. A lánc felderítésében fontos támponttá váltak a rézvidéki lakóhely-nyilvántartási adatok. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nógrádiak az eddigieknél még szorosabb kapcsolatrendszerre alapozott vándorlási láncot alkottak. Kézből kézbe átadott bérlemények, s a kiderített rokon szálak, közös származási hely megállapítása együttesen dokumentálták az információs lánc létezését, nyomra vezettek és hatását térben és időben behatárolták a kutatás számára. Megállapítható, hogy induláskor az egyetlenegy személy rézvidéki kapcsolatára vonatkozó külső információs szál fontosságának felismerése és nyomon követése végül egy, a felszínen nem látható csoport, a litkeiek, vagy bővebben a nógrádiak azonosításához vezetett. Róluk elmondható nem bizonytalanra indultak el. A nógrádi bányák tapasztalt bányászai a fontos híreket egymásnak adták át, s a két legfontosabb kérdésben, a munkahely és a szállás ügyében biztos információkra támaszkodtak. Közöttük a vándorlási lánc valóban működött.

A szerző elemzései során megpróbálta feltérképezni az információk titkos csatornáit, a kommunikáció rendszerét, s nyomában a migráció, a vándorlás mintáit. Igyekezett megállapítani a vándorlási stratégiákat, a vándormunkák mikro- és makrohálózatának rendszerét, a mobilitási különbségek magyarázatát. Személyre szólon kiderítette: mikor érkeztek, hányszor

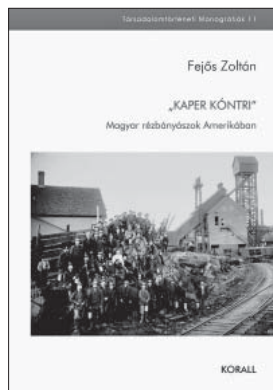
ingáztak az Óhaza és Amerika között, s hol házasodtak, mekkora háztartást vezettek, saját házban, vagy bérleményben laktak, tartottak-e albérlőt, mennyi volt a keresetük? Részt vettek-e a magyarok közéletében, támogatták-e egymást és a közügyeket, adakoztak-e, milyen kapcsolatok voltak, milyen emberi szálak szövődtek a közösség tagjai között: rokonság, barátság, óhazai szomszédok, „földi”-k, szervezőkészség, segítőkészség, áldozatvállalás, milyen képességekkel rendelkeztek? Megállapította a stabilitás és fluktuáció jellemzőit és arányait, egyénekre lebontott, és a közösségre jellemző vonásait. Sok egykorú idézet, interjúrészlet, egyéni történet teszi élővé, a mindennapok rekonstrukcióját.

A rézvidék viszonylagos stabilitását, a letelepedett mag kialakulását elsősorban a folyamatos, relatíve jól fizetett munka alapozta meg. A letelepedés melletti döntést házassággal, házvásárlással, bő gyermekáldással erősítették meg a helyben maradók. Voltak, akik az állampolgárság felvételével is megpecsételték ezt. A bizonytalanok, vagy akik tudatosan átmeneti állomásként vállaltak itt munkát, albérlőként, illetve *burdosházban* (privát munkásszállásokon) töltötték éveiket, nemegyszer telepről telepre vándorolva. Akár véglegesnek, akár átmenetinek tekintették a letelepedésüket, egységesek voltak néhány otthoni minta alapján kialakított hagyomány, szokás, tevékenység bevezetésében. Mindenekelőtt fontos volt számukra a templom mint a közösségi élet egyik szellemi és fizikai centruma. Bár többségükben katolikusok voltak, anyanyelvi lelkészt a reformátusoktól kaptak, eleinte lelkigondozó lelkész látogatta meg őket időnként. Állandó lelkészt 1907-ben kapott a rézvidéki magyar gyülekezet. A templom jelentős közadakozásból 1908-ra fel is épült. A közösség anyagi erejére jellemző, hogy hamarosan saját erőből, további gyűjtésből a parókiát is felépítették. Az egymást váltó lelkészek jelenlétével a hétvégi és nyári magyar iskola ügye is meg-

oldódott. Mind az egyesület, mind az egyház jelenléte lehetővé tette, hogy többnyire hazai mintára a művelődés és műkedvelés, s a jókedvvel és méltósággal eltöltött szabadidő és ünnepek rendje is kialakuljon. Megemlékeztek a nemzeti ünnepekről, magyar hagyományoknak megfelelő kulturális eseményeket rendeztek, a családi eseményeket megünnepezték (esküvőket, keresztelőket), népszínműveket, színielőadásokat, bálokat tartottak. Zenekara és énekkara volt a magyaroknak.

A sok adatból kirajzolódik, hogy a híresztelés igaz volt, jobban éltek, mint sok más munkásvidéken Amerikában, s különösen jobban, mint otthon. Szinte mindenki a bányákban dolgozott, csak elvétve akadt közöttük kereskedő vagy más foglalkozású. Az asszonyok hajnaltól

késő estig a családra dolgoztak és a *burdosházakat* vezették, vagy az albérlőket látták el. Az élet általában nehéz volt, de a bányában a munka különösen az volt, és egyre veszélyesebb, megerőltetőbb lett, fokozatosan mostohábbak lettek a körülmények, ugyanazért a bérért többet követeltek, s egyre kiszolgáltatottabbak lettek a többiekkel együtt a magyarok is. A magyarok ritkán kaptak szakmai, azaz valódi bányászbeosztást, leginkább szállítók, rakodók, csillések, segédmunkások voltak. Sok volt a baleset és sok a haláleset, így a Bányászok Nyugati Szövetsége követelése jó talajra találtak és a rézvidéken 1914-ben hatalmas sztrájk tört ki. Az amerikai munkássztrájkoknak a magyarokat érintő súlyos következményeit, megrázó részleteit tudományos feldolgozásban először kapjuk ilyen mélységben és összetettségében ábrázolva. Korábbi kutatások számon tartották azokat, de nem ele-

mezték úgy, a maguk valóságában, ahogy Fejős Zoltán itt megteszi. Kiszolgáltatottságuk érzékelésének bemutatására egyik legszebb történet a kis Fazekas Margit fejlődésének története. Az anyjával falujából útnak indult leányka a rézvidék lakójaként élet-halál küszöbére került. A sztrájkörtségben felvonulókhoz csatlakozott gyerekesreggel együtt ott volt az ártatlan kislány is, s megsebesült a nem várt lövöldözésben. A szerző eszközei között egyaránt ott találjuk a bizonyító erejű adatokat és a történet egy irodalmi mű stílusával vetekedő, megrázóan szép leírását. A kötetben a szerző, mint itt is, stílusával közönségének élménnyé teszi e fajsúlyos társadalomtörténeti írást. A sztrájk célja a jobb munkabér, a rövidebb munkaidő, a munkakörülmények javítása volt. A tiltakozások összecsapásokba torkollottak és a bányahatóság részéről házkutatásokkal, letartóztatásokkal, kegyetlen durva bánásmóddal párosult. A visszaélések állami és szövetségi szinten, más fórumokon is figyelmet keltettek, meghallgatásokhoz vezettek, a hazai és nemzetközi sajtóban is híre ment. A nagyvállalatok azonban ellenálltak. Bizonytalanná vált a munka és a megélhetés. A munkások közül sokan, a magyarok közül is nagy számban elköltöztek. Voltak, akik aktívan részt vettek az eseményekben, a többiek pedig sodródtak, de a szolidaritást komolyan vették, s a sztrájk törés súlyos vétségnek számított. 1916-ra nagyjából elültek a konfliktusok, de nem állt vissza a korábbi biztonság, a korlátlan munkalehetőség és a bizalom. A világháború után csökkent a réz felhasználása és kitermelése, csökkent a munkaerő iránti igény. Új munkásokat nem vettek fel, megszűnt a korlátlan toborzás, sőt, nőtt az elvándorlók száma. Detroit, Chicago környékére a felfutó, s jól fizető autópárhuzamba mentek el sokan. A magyarok száma csökkent, 1940-re már csak 27 családfőt vettek számba. 1950-re a magyar népesség úgyszólván eltűnt a rézvidékről, a jelenlét bizonyítékai, az egykorú dokumentumok, tárgyi emlékek

is jórészt veszendőbe mentek. A református templomot lebontották. Egykori jelenlétüket csupán néhány síremlék és egy földrajzi név, egy, a magyarokról elnevezett vízesés angol neve: Hungarian Falls jelzi. Most ez a tanulmány bámulatos leleménnyel hozza felszínre a tényeket, tárja fel a rézvidéki magyarok sorsát és örökíti meg az emléket e különleges jelenség, a láncvándorlás forrásait, gyűjti egybe az adatait, mutatja be ismeretlen útjait, rendszerét az utókor számára. Nemcsak gazdaságtörténet, hanem érdekes, sokszor izgalmas társadalomtörténet, nemegyszer személyes történelem, változatos egyéni sorsok, a bátorság, a helytállás és az önbecsülés történetei.

(*Fejős Zoltán: „Kaper Kóntri”. Magyar rézbányászok Amerikában. Korall, Budapest, 2020. 288 oldal*)

Kovács Ilona

A „MAGYAR ROZSDAÖVEZET” Egy eltűnő örökség nyomában

Miközben a két világháború között virágzott a magyar szociográfia, ugyanez nem mondható el a rendszerváltás utáni időszakról, amikor a társadalomtudományok egyébként is kiszorulni látszanak a közérdeklődésből. Igaz, ma is létezik pl. a *Magyarország felfedezése* című sorozat, de hatása – sajnos – nem terjed túl egy nagyon szűk körön. Pedig éppen napjainkban lenne nagy szükség a magyar vidék felfedezésére, amikor párhuzamosan mintha több Magyarország létezne egymás mellett, és a „centrum” – néhány kivételtől eltekintve – alig rendelkezik releváns tudással a leszakadó perifériákról. A kivételek között említhetem pl. a fentebb idézett sorozatot, Ladányi János *Leselejtezettek* című kötetét, Kovách Imre vidékkutatását, Valuch Tibor munkáskutatásait és Scheiring Gábor oral history projektjét a „magyar rozsdáövezet”-ben. Külön említést érdemel Tóth Pál Péter tudományszervező munkássága, aki